

Hutsuneak du hitza

Jone M. Hernández García

*UPV/EHUko Balioen Filosofia eta Gizarte Antropologia
Saileko irakaslea eta AFIT-Antropologia Feminista
Ikerketa Taldeko kidea*

Garai berria? Definizio berdina?

Joan den udaberrian, Euskal Herri mailan bertsolaritzaren inguruan gauzatutako ikerketa soziologiko baten emaitzak ezagutzera eman ziren. Era honetako hirugarren azterketa da.

Lehenengoa 1991-1993 bitartean Siadeco Ikerketa Taldeak egin zuen. Ondoren, 2005-2007 urte artean ikerlari talde batek (Harkaitz Zubiri, Xabier Aierdi, Alfredo Retortillo, Eider Alkorta eta Juan Aldaz) bigarren azterketa gauzatu zuen, horretan ere ikuspegi zein metodologia soziologikoak ardatz harturik.

Hirugarren ikerlana Harkaitz Zubiri, Xabier Aierdi eta Alfredo Retortillok bideratu dute 2015-2018 urte bitartean. Aipatu den moduan, 2018an zehar azterlanak utzitako ondorioak plazaratu dira. Hedapen lan horretarako, Zubirik eta Aierdik laburpen bat prestatu dute bildutako emaitzekin. Dokumentuaren azalean ondorengo izenburua irakur daiteke: *Ebidentziak, teoriak, hausnarketak*. Hirugarren ikerlan horrek eskaintzen duen materiala ugaria, mamitsua eta zabal da. Lekuan lekuko lan sakon batek utzitakoa dago alde batetik, eta, bestetik, galdetegien erantzunak. Metodologia kuantitatiboa eta kualitatiboa erabili dira. Lehenengo kasuan, bertsolaritzarekin lotutako ekitaldien kontsumitzaileek

inkesta bat erantzun dute.¹ Metodologia kualitatiboari dagokionez, bertso munduarekin lotutako 32 pertsonari egindako elkarrizketek utzitako gogoetak aztertu dituzte xehetasunez.

Egileek beraiek zenbait aurkezpen publikotan esan duten moduan, bildutako material hori ikerketak utzitakoaren ebidentziak lirateke.

Dena den, datuez gain, ekarpen teoriko-kontzeptuala eta egileek garatutako hausnarketak ditugu. Kopuruak eta ehunekoak gustuko dituztenentzat, zati hori ez da izango agian hain azpimarragarria. Niretzako, aldiz, ekarpen garrantzitsuena da. Ez dagokio artikulu honi ikerlariek azaldutako argumentu zein planteamendu bakoitza garatzea, baina azpimarratu nahi dut garaiko bertsolaritzaren ikuspegitik dokumentu horrek ekarritako narratibak edo diskurtsoak esan nahi duena. Ikerketak bertsolaritza, bertsolari eta bertsoaren gaineko interpretazio berri bat mahaigaineratzen du, bai orain arte izandakoa, bai gaur egun dena, eta baita etorkizunean izan ahal denaren gainekoa ere. Bertsolaritzaren inguruan egileek –oinarri epistemologiko, teoriko eta metodologiko sendo batetik– egiten duten irakurketak bertsolaritza gizarte mugimendu gisa ulertu eta interpretatzera eramaten gaitu (Zubiri eta Aierdi 2018: 13).

Gutako bakoitzari gauza ezberdinak etorriko zaizkio burura gizarte mugimendua entzuten dugunean. Baten batek nekez lotuko du bertsolaritza ideia horrekin. Aitzitik, ikerketa honetan bertsolaritzaren hazkundera zergatik gertatu den azaldu nahian hainbat hipotesi aztertu ondoren, ondorioztatu dugu erantzunaren zati garrantzitsuenetako bat dela. Bertsolaritza ardatz hartuta gizarte mugimendu bat sortu zuten, eta fenomeno horrek bertsolaritza aldatu du. Hauspoa eman dio. Hainbeste, ezen bertsolaritzaren ezaugarri bereizgarriena bihurtu baita. Bertsolaritzaren gizarte mugimendua deitu diogu.

Baldintza guztiak betetzen ditu gizarte mugimendua dela esateko.

Bertsolaritza gizarte mugimendu gisa esplizituki kontzeptualizatzen den lehenengo aldia da. Une honetan ez naiz sartuko Zubirik eta Aierdik egituratutako proposamena

aztertzeraz, nahiz eta aitortu nahi dudan zenbait elementu neureganatu ditudala nire hausnarketarako. Gainera, lanak bertsolaritzarako marko teoriko berri bat osatzeko egiten dituen ahaleginak nabarmendu nahi ditut. Marko hori aukera baliotsu gisa irudikatzen dut bertsolaritza praktika bezala birpentsatzeko. Mende aldaketa izan zenetik ez zen horrelakorik gertatzen, eta, bertsolaritzak birpentsatze unea bizi duen honetan² helduleku berri bat eduki dezake ezagutzera eman duten lan horretan.

Zubirik eta Aierdik ikerketa objektua den bertsolaritzari bira ematen diote. Ikuspegi berri batetik begiratuz gona gonbidatzen gaituzte, eta bertsoa, bertsolaria eta bertsolaritza (zer) direnaren gaineko eztabaida eguneratzen dute. Saiakera hori bereziki goraiatu nahi dut, euskara eta euskal kulturaren eremuetan praktikak teoria erruz gaintzen duen testuinguruan kokatzen baita. *Urgentziaz* beteriko unean/gunean, ausardia behar da teoriak hitz egiteko.

Gainera, Zubirik eta Aierdik berrikuntzarako erakutsitako ahaleginak beste aspektu batean ere badu isla, idatzitako laburpenean zein jende aurrean egindako aurkezpenetan protagonismo berezia izan duena. Ikerlanaren hasieratik bukaeraraino, *generoari* eta *generoaren gaiari* heldu diote. Ikerketa soziologikoen tradizio luze honetan lehenengo aldiz, atal edo kapitulu oso bat gai horren azterketari eskaini zaio. Atal hori bertsolaritzaren etorkizuna zirriborrazteko osatutako proposamenen kapitulua baino lehen kokatzen da. Are gehiago, zerrendatutako hamar proposamenen artean, egileek aipamen zehatza egiten diote generoaren auziari (Zubiri eta Aierdi 2018: 116):

Artikulazio berriak behar dira, batik bat generoarena eta belau-naldi gaztearena.

Zubiri eta Aierdiren txostenaren datuak aprobetxatuz eta ikerketak berez bertsolaritza birpentsatzeko ematen duen aukera baliatuz, egun lantzen ari naizen zenbait ideia azaldu nahi ditut testu honetan. Finean, nire ekarpenak bertsoaren,

bertsolariaren eta bertsolaritzaren izaeraren gaineko eztabaida zabaldu eta elikatu nahiko luke, besterik ez. Horren beharra ikusten dut, batez ere, orain dela gutxi arte eremu horretan *existitu ez den hori* (emakume bertsolariak, generoa, feminismoa...) aintzat hartzeko eta eman dezakeenaz jabetzeko.

Orain dela hamar urte hasi nintzen bertsolaritzaren mundua aztertzen. Orduan eremu ezezaguna zen niretzat, Trobian irlak Bronislaw Malinowskirentzat ziren moduan. Antropologo poloniarra artxipelago eder horretara iritsi zenean, inork ezin zuen irudikatu bere lekuan lekuko lanak eta ondoren burututako monografiak gizarte antropologian inoiz izandako krisi larrietarikoa eragingo zutela. *Kula* izeneko praktika baten gainean egindako azterketa metodiko eta zehatzak ikuspegiei, urruntze metodologikoari eta egiletzari buruzko eztabaida sutuak piztu zituen. Horrelako gogoeten arteko bat Clifford Geertzek (1989) bultzatutakoa dugu. Bertan, Malinowski egile literario gisa, idazle gisa, aldarrikatzen du, eta antropologian autoretzak duen pisua azaleratzen du.

Etnografia eta fikzioaren arteko tirabirek gaurdaino diraute, une oro harreman horren gaineko galdera eta itaun berriak agertzen direlarik. Dinamika horren ildotik, eta 80-90eko hamarkadetatik giza zein gizarte zientzietan gertatzen ari diren *birek* hauspotuta, gizarte antropologia garatuz joan da. Bere izaera kritikoak gaurkotzen eta eguneratzen lagundu dio, eta, egun, ikuspegi berrien abangoardia dela esango nuke. Hortik egiten dio so egungo munduari, horren konplexutasunari egokitutako pentsamendua garatzen lagunduz.

Ikuspegiaren gainean planteatzen den kezka egun *bira ontologiko* gisa izendatzen den korrontearen erdigunea hartzen du. Horren barruan planteamendu antropologiko ezberdinak biltzen dira, baina galdera amankomunak dituzte. Martin Holbraadek horrelako hitzekin definitzen du egungo egonezina (2014: 131): «Gauzak ikusteko moduari buruzko kezka epistemologikoa honetan bihurtzen da: lehenik zer ikusi behar denari buruzko arazo antropologikoa». Holbraadek azaltzen duen moduan, tradizionalki antropologiak

izan duen arazo nagusietarikoa –etnozentrismoa, hain zuzen ere– arazo ontologiko izatera pasatu da. Erronka, jada, ez da antropologiaren begirada garbitzea (aurreiritziak eta estereotipoak ezabatuz); etnografiatik *alde egitea*, hau da, etnografia *bakarrik uztea* litzateke. Modu horretan, aztergaia *den* hori azaleratuko litzateke.

Nire kasuan, lekuan lekuko lan oso sakona edo intentsoa egin ez badut ere, aukera izan dut denbora luzez lekuan lekuko lanean aritzeko. Ibilbide luze bateko ikuspegiak ahalbidetu dit bertsolaritza-iker-gaiari bira bat ematea. Horrela, hasieran bertsolaritza praktika

kultural gisa aztertzea eta emakumeek bertan izandako rola ikertzea baldin baziren helburuak, egun bertsolaritzaren *izaera eta izana* eta horretan dauden genero-isuriak interesatzen zaizkit. Horrekin lotuta, bertsolaritzak bere izaera eta bere praktika definitzeko eta birdefinitzeko orduan agerian uzten dituen genero-tentsioak dauzkat aztergai. Orain arte bertsolaritzaren izaera eta praktika ikuspegi androzentriko batetik izan da definitua, eta garaia da izaera eta praktika hori biratzeko eta bere atzealdea ikusarazteko. Mugimendu hori duela denbora bat gertatzen ari dela deritzot. Beste gauza bat da gai izan garen hori ikusteko edo horretaz jabetzeko.

Bertsolaritzaren balioetako bat euskal gizarte eta kulturaren isla izateko duen gaitasuna izango litzateke. Hori babes-ten dut. Horregatik, bertsolaritzan gertatzen diren tentsioak gizartean gaur egun *pertsona* izateak eta *euskalduna* izateak dituzten esanahien gainean egon daitezkeen eztabaiden erreplika izan daitezkeela uste dut. Gauza bera esan daiteke definizio horietan generoaren nozioak, feminismoak edota emakumeek duten paperaren gaineko eztabaidei buruz.

Orain arte
bertsolaritzaren izaera
eta praktika ikuspegi
androzentriko batetik
izan da definitua, eta
garaia da izaera eta
praktika hori biratzeko
eta bere atzealdea
ikusarazteko

Gai konplexu eta korapilatsuak dira. Testu hau gainditzen dute. Halere, ildo horri eutsiz, zenbait hausnarketa plazaratu nahi ditu artikuluko honek. Horretarako bi ardatz nagusi hautatu ditut. Hasteko, bertsolaritzaren inguruan osatu diren zenbait marko teoriko aztertuko dira. Definizio horietako bakoitzak bertsolaritzaren, bertsolarien eta bertsoaren izaeraren definizioari egin dion ekarpenaz gogoetatu nahiko nuke. Ondoren, emakume bertsolariak bertsolaritzan izan (ez?) duten parte hartzearen gaineko hausnarketa planteatu nahi dut, horren inguruan ikertzea eta hausnartzea bertsolaritzaren eta, oro har, euskal kulturaren etorkizunerako ezinbesteko ariketa dela sinisturik.

Testu hau idazten ari naizela, Txinak ilargiaren alde iluna edo ezezaguna esploratzeko bidalitako Chang'e-4 zunda bere helmugara iritsi da.³ Imajinatu dezaket bidaiak horren segimendua egin duen lantaldearen emozioa inoiz aztertu gabeko toki horretatik iritsitako lehenengo irudiak jasotzerakoan. Ziur naiz emozio eta zirrara horrek parekotasuna duela batzuek, orain dela ia hamar urte (2009), Maialen Lujanbiok Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa irabaztean sentitu genuenarekin. Lehenengo emakumea zen hori lortzen.

Ilargiaren alde ilun horretatik iristen zitzaizkigun lehenengo irudiak ziren.

Bertsolaritzaren, bertsolariaren, bertsoaren izaeraz

Bertsolaritzaren inguruan idatzi eta horren gaineko teoria egin dutenak, nagusiki, gizonezkoak izan dira. Kasu batzuetan, gainera, bertsolariak edota bertsozaleak ziren. Bertsolaritzaren inguruan osatutako proposamenak ezaugarritu beharko banitu, esango nuke, oro har, bi begirada edota ikuspegi nagusitzen direla. Alde batetik, ahozkotasunaren teoretatik abiatutako lanak eta gogoeta etnografiko-folkloriko izaeradunak leudeke. Bestetik, ikuspegi soziokulturalagoa dutenak, alegia, ikuspegi antropologikoa, soziologikoa

edota komunikatiboa lantzen dutenak. Bi joera horiek une historiko ezberdinetan garatzen direla uste dut. Aipatutako lehenengoa XX. mendean zehar nagusitzen da; bigarrena, oro har, XXI. mendetik aurrera.

Jarraian, lan horien bidez bertsoaren definizioa, esentzia eta identitatea nola joan den egituratuz aztertu nahi dut. Arreta jarriko dut Manuel Lekuonak, Joseba Zulaikak eta Joxerra Garzia, Andoni Egaña eta Jon Sarasuak osatutako proposamenetan. Horiek hautatu ditut, gurean eredu eta oinarri gisa erabili izan eta erabiltzen direlako bertsolaritzaren gaineko eztabaidak gertatzen direnean.

Lekuona «zer da bertsolari bat?» galderari erantzuten saiatzen da, dimentsio ezberdinak kontuan hartuz. Bertsolaria ez da *bakarrik* kopla abeslari bat, dio Lekuonak. Ezta ere bertsoak osatzen dituen olerkaria. Bertsolaria bat-batean aritzen den sortzailea da. Bertsoak egiten ditu bat-batean, eta hori da bere berezitasuna. Horrek ematen dio interesa horrelako figura bati (Lekuona 1934: 146-147). Bat-batekotasunerako gaitasuna eta abilezia horrek liluratzen du Lekuona. Horregatik, etnografoak kezka nagusi bat du: bat-bateotasun horren baldintzak aztertzea, nola burutzen eta gauzatzen diren. Bertsolaritzan –dio Lekuonak– ez dago alde zuzeneko eredu edo klixerik, dena da bat-bateotasuna. Horregatik, bi bertsolari performatzen ari direnean:

Hain pisu handiko lehia poetikoan, bertsolariak erantzun azkar eta pipertsua emateaz gain, bertsoari dagokion forma neurtua eta errimatua zaintzen du. Horrek, erraz uler daitekeenez, giza-semearen gaitasunak erakusten ditu, abilezia zein buru-azkartasuna (*ibid.*: 150).

Bat-bateotasuna da –Lekuonaren hitzetan– publikoak (etnografoak *jenio herritarra* deitzen duena) bereziki baloratzen duena. Jenio klasikoa ez bezala, bertsolarien publikoak horiek sortzen dituzten irudi bereziak ditu gogoko. Irudi horiek *ituraz* logikarik eta loturarik gabeko irudiak dira, baina inprobisatzaileak erlazionatzea lortzen du, bere

abilezia izugarriari eta pentsamendu azkarrari esker. Lekuonak horrela deskribatzen du (*ibid.*: 150):

Bertsolariarengana itzuliz, bikaina da erakusten duen azkartasuna, uretako euli gisa [...] bere irudimena alde batetik bestera doa, geldiezin eta jolasti, abesten ari den gai nagusiak ezarritako ubidea utzi gabe.

Gainera, bat-batekotasunak badu dimentsio sozial bat, Lekuonak berak nabarmentzen duena (*ibid.*: 148):

Bertsolaria ez da, inoiz, bakarrik abesten duen poeta; aditzen ari den herriarekin batera abesten duen poeta da. Elkar ulertzea hain findua dago, ezen, sarritan, entzulegoak bertsoaren bukaera aurreikusiz bertsolariarekin batera abesten duen.

Joseba Zulaikak (1990) bertsolaritzaren ikerketara jotzen du biolentziaren fenomenoak ulertu asmoz. Euskal Herriko egoeraz kezkatutik, eta batez ere bere jaioterri Itziarren gertatutako zenbait heriotzari azalpen bat eman nahian, euskal kulturaren funtsezkotzat hartzen dituen hainbat elementu aztertzen ditu. Kulturak ezartzen duen marko horretatik, gertakari horiei argi bat eman nahi die. Elementu kultural nabarmen horien artean bertsolaritza dago. Zulaikak biolentzia gizarte eta ikuskera tradizionalen kokatzen du, horren adierazle edo ikur nagusia baserria delarik. Testuinguru horretan, Zulaikak biolentziari aplikagarriak zaizkion eredu kulturalak aztertzen ditu, besteak beste, ehiza edota jokoa. Zulaikaren aburuz, azkenengo horretan kokatu beharko genuke bertsolaritza. Logika amankomun bat edota errepikatzen diren funtsezko elementuak zeharkatuko lituzkete –antropologoen ustez– aipatu gizarte fenomeno ezberdinek. Horregatik, horietako bat ulertzeko (kasu honetan biolentziaren *logika*) besteen azterketara hurbiltzea proposatzen du.

Zulaikaren ustez, bertsolaria ahozko testuen sortzaile eta ekoizlea izango litzateke. Horretaz gain, ekintza edo jardunaren eredu gisa ikusten du. Bertsolaria ekintzailea da. Hori esanda, Zulaikak nabarmentzen du bertsolarien jarduna ahozkoa dela, horrek bere izaera eta identitatea ezinbestez

baldintzatzen duelarik. Ahozko hitzak interakzioa eskatzen du, pertsona behar du, pertsonala da. Hitzaren eta pertsonaren arteko lotura estu hori funtsezkoa da Zulaikaren interpretazioan, bertsolaritza hitzaren ideologia jakin baten isla dela argudiatuz (Zulaika 1990: 239). Hitzean oinarritutako ideologia hori da (euskal) gizona hobekien definitzen duena, Zulaikaren ustez. Benetako gizona *hitzezko* gizona da. Hitzak gizona ordezkatzeko du, barne esentziaren isla moduan agertzen delako.

Bertsolaria, beraz, hitzaren ideologia sinbolizatzen eta ordezkatzeko duen eredu kulturala litzateke. Bere bertsoak entzuten dituen publikoaren (*herriaren*) mundu sozial, kultural eta intimoaren deskribapena izango lirateke. Bertso horien edukiaz gain, horien egitura, barne logika eta bat-batetea izaera eredu edota ispilu kultural moduan uler daitezke. Zulaikak, horretatik guztitik, itxuraz loturarik gabeko irudien arteko harremanetatik sortutakoa nabarmentzen du, hori baita bertsoen edukia (mamia). Lotura horiek elipsia dute oinarri, bertsoa osatzen duten irudien arteko lotura eza. Elipsiak –dio Zulaikak– harreman jakin bat bultzatzen du, ez kausa-ondoriozkoa, sinboliko-errituala baizik. Logika horrek bide bat ematen dio Zulaikari biolentziaren fenomenoaz azaltzeko. Bere iritziz, hori ezin da kausazko arrazoen bidez azaldu, arrazoi sinboliko edo erritualen bidez baizik. Kulturak –dio Zulaikak– egoera paradoxikoak ezartzen dizkigu, hortik erantzunik ez duten itaunak sortzen direlarik (Zulaika 1986).

XXI. mendearen hasierarekin batera, bertsolaritza ulertze-ko eta azaltzeko proposamen berri bat iritsiko da. Garzia,

Bertsolaritza hitzaren ideologia jakin baten isla dela argudiatzen du Zulaikak. Hitzean oinarritutako ideologia hori da (euskal) gizona hobekien definitzen duena. Benetako gizona *hitzezko* gizona da

Egaña eta Sarasuak (2001) marko teoriko berritu bat dakarte. Horren erdigunean diskurtsoa eta erretorika jartzen dute. Egileek Lekuonaren lana hartzen dute abiapuntu gisa, hura gainditzeko asmoz. Euren iritziz, euskal herri literatura –bertsolaritzaren kokagune egokiena, Lekuonaren ustez– kategoria zabalegia eta heterogeneoegia da: saski-naski bat da, eta, bertan, praktika ezberdinak aztertzeko metodo bera aplikatzea proposatzen da.

Garzia, Egaña eta Sarasuak zaila ikusten dute horrelako planteamenduak bat egitea XX. mendearen bukaeratik garatzen ari den bat-bateko bertsolaritzarekin. Zailtasun horrek bultzatu zituen bertsolaritza ulertzeko marko teoriko berritzaile bat eratzera. Bertan, bat-bateko bertsolaritza bi elementuz osatuta dago. Batetik, testua dugu (bertso batean transkribatu daitekeena); bestetik, entzuleriak eta bertsolariak partekatzen duten testuingurua edukiko genuke (*ibid.*: 141). Arreta berezia jartzen diote, hain zuzen ere, testuinguruari. Izan ere Garzia, Egaña eta Sarasuaren ustez, bat-bateko bertsolaritzak ez du helburu gisa testuak ekoiztea, entzuleen artean zenbait emozio sorraraztea baidzik (*ibid.*: 177). Egileen ustez, horrek laguntzen du bertsolaritza erretorikara gerturatzen eta literaturatik urruntzen. Aristotelesek erretorikaren inguruan osatutako definizioa dute abiapuntu: kasu bakoitzean, aurrean duguna limurtzeko zer egin behar den jakiteko gaitasuna. Hemendik hasita, George A. Kennedy erretorikaren inguruan burututako proposamena bereganatzen dute: hitzaren botere zabalarren barruan eremu mugatuagoa litzateke erretorika, hitzak erabilia edota jaso den egoeran eragiteko duen gaitasuna (*ibid.*: 176). Are gehiago, helburu nagusia hori izanik, ez da beharrezkotzat jotzen *aparteko* bertsoak egitea. Testuinguruari egokitutako bertsoa, bertsoek testuinguruan eragitea eta emozionalki hunkitzea izan beharko luke jomuga bertsolariak (*ibid.*: 152). Egileek azpimarratzen duten moduan, *testuari dagokionez eskasa den bertso bat erretorikoki pieza bikaina izan daiteke* (*ibid.*: 214).

Hutsuneak (ere) du hitza

Orain arte eta labur bada ere, azken mendean osatutako proposamen teoriko garrantzitsuenei errepasso bat eman diet. Mende bat bertsolaritza teorikoki lantzeko, baina baita ere sozialki eta mediatikoki izugarri zabaltzeko eta hazteko. Horrek guztiak ekarri gaitu gaur egun gauden egoerara. Arrakastaz hitz egin daitekeela uste dut. Eta ez bakarrik zaletuen kopuruari edota publikoari dagokienez. Bertsolaritzak, oro har, jakin izan du egoera sozialari eta une historikoari egokitzen. Praktika tradizionala izaten jarraitu arren, etengabeko berritzeari, modernizazioari, ez dio muzin egin. Ez da joera berdina sumatu munduko beste ahozko tradizioetan, eta, horregatik, nazioartean ere goraiatu da bertsolaritzak egokitzeko erakutsi duen gaitasuna (Foley 2007).

Bertsolaritzarekin lotutako ekoizpen teorikoak asmo bera izan duela esango nuke: berrikuntza eta etengabeko egokitzapena. Hau da, bertsolaritzak bere marko teorikoa sortu, garatu eta egokitu du aldiro-aldiro, une bakoitzak sortzen zituen galderei eta kezkei erantzuteko asmoz. Manuel Lekuonak bertsolariaren figura (pertsone) *sortu* edo definitu zuen. Jada, geroztik, bertsolaria ez da ezdeusa, gaitasun eta abilezia jakin batzuk dituen pertsona da, euskal gizartean eta kulturaren betebeharrak jakin batzuk dituen: *herri jenio edo talentua* da. Joseba Zulaikak Lekuonak ezaugarritutako figura hori erreferente eta eredu soziala bilakatzen du. Bertsolariak izaera jakina du eta jokabide jakin bat dagokio. Bere profila bat egiten du garai hartan (80-90etan) indarrean zegoen gizonezkoen ereduarekin: ekintzan ardaztutako gizona. Ezagutza, informazioa eta komunikazioa deituriko garaian iritsi zitzaigun Garzia, Egaña eta Sarasuak egindako ekarpena. Euren proposamenean bertsolaria komunikatzaile gisa azaltzen zaigu. Diskurtsoen sortzailea eta ekoizlea da. Publikoa berari emana legoke, diskurtsoen bidez limurtzeko gaitasuna ezarriz.

Batzuetan ikusgai gertatu ez bada ere, esan behar dut egindako errepasso teoriko horretan une oro gizonezko bertsolaria

izan dela protagonista. Ez nik horrela erabaki dudalako. Aipatutako egileek eta euren proposamenek ez dute besterik jasotzen. Espresuki egiten diote erreferentzia gizonari, gizon bertsolariari. Eta jakin dezakegu gizonetzko bertsolaria dutela buruan –alegia, ez dutela erabiltzen maskulinoa modu generikoan edo unibertsalean–, denek, unerren batean, emakumeak aipatzen dituztelako. Bertsolaritzan emakumeak ez egotearen arrazoiak ematen saiatzen dira. Aurrebertsolaritzan izandako emakumezkoen figurak jasotzen dituzte, *egun emakume bertsolariak agertzen ari dira* aipatzen dute, edo etorkizunean egongo direlakoan daude egileak. Hori kontuan hartuta, esan daiteke teoria horietan emakume bertsolariak (euren) *huts-etik*, *hutsegitetik* edo *ez-egitetik* egon direla presente.

Orain dela hamarkada batzuetatik hona, *huts* hori begien bistako gauza da. Bertsolaritzaren munduan murgiltzen ari zi-

Etorkizunari begirako
agertokian, emakume
bertsolariak *agertu* dira
(indar gehiagorekin
XXI. mendetik aurrera),
eta, batez ere,
diskurtso feminista
(bereziki 2008tik)

ren hainbat emakume bertsolari, gai-jartzaile, epaile, aurkezle edota antolatzaile gisa emakume gehiago egotearen beharra aldarrikatzen hasi ziren. Aldi berean, teoria feministaren eremuan, Karmen Larrañagak (1994, 1995, 1997) emakumeek bertsolaritzan izandako parte-hartzearen inguruko lehenengo ikerketa lanak egiteari ekin zion. Laster, hasierako

hausnarketa eta gogoeta horiek borobilduko dituzte emakume bertsolariek beraiek bertsolaritza bezalako eremu maskulinizatuan bizi izandako esperientziak mahai gainean jarritz. Prozesu hori amaitu gabe dago.

Aurretik aipatu den moduan, Zubirik eta Aierdik eginda-ko ikerketan bertsolaritza gizarte mugimendu gisa irudikatzen dute. Egile horien iritziz, gizarte mugimendu horren jomuga hauxe da: bertsolaritzak, praktika kultural horrek,

bizirautea. Horretarako –diote Aierdik eta Zubirik–, mugimenduak estrategia berezi bat garatu behar du. Bere helburua bertsolaritzak aurrera egiteko behar duen testuingurua eta baldintza sozialak garatzea litzateke. Horrek etengabeko aldaketa eta eraldaketarako dinamika eskatzen du. Bertsoak denboran zehar *bizitzeko* behar dituen aldaketak sustatzeko gaitasuna eduki behar du.

Aurrera eta etorkizunari begirako agertoki horretan, emakume bertsolariak *agertu*⁴ dira (indar gehiagorekin XXI. mendetik aurrera), eta, batez ere, diskurtso feminista (berreziki 2008tik),⁵ bertsolaritzak mende batean zehar garatu duen logikan pitzadura edo arrakala eraginez.

Zergatik?

Horrek guztiak, nire ustez, emakumeen esperientziekin, genero ikuspegiarekin edota feminismoarekin lotutako elementu teoriko-praktikoak barneratuko dituen marko teoriko berri baten beharraz hitz egiten digu. Interpretazio berri bat, bertsolaritzak bizi duen une historiko eta testuinguru sozialarekin bat egiten duena. Nagusitzen den konplexutasunarekin bat egiten duena. Bertsoak, elementu hauskorra, soila eta iragankorra izanik, bizi dugun mundu azeleratura, sakabanatura eta paradoxikora (Esteban 2011: 39) egokitzeo premia du. Egun euskarak eta euskal kulturak bizi dituzten baldintzetara egokitutako teoria behar da, bertan gako diren nozioak berrikusiz: pertsona, (g)izakia, identitatea.

Bertsolaritza izango denaren zain gaude. Zubirik eta Aierdik irudikatzen dutenaren arabera, bertsolaritzak etorkizuna izango du, neurri batean bertan dagoen dibertsitatea artikulatzen asmatzen bada. Aurretik aipatu denez, bi egileek ezinbestekotzat ikusten dute belaunaldi berrien zein emakumeen artikulazioa gertatzea, geroratzea helburu izan duen tradizio honek aurrera jarraitu nahi badu.

Harkaitz Zubirik azaltzen duenez, artikulazioa «elkar ukitzen ez duten bi mundu elkartzea» da (*Berria*, 2019-01-08). Bere ustez, «emakumeena da gertatzen ari den artikulazio bat», non emakumeen posizioa eta feminismoa biltzen

ari diren. Egun eta praktikan gertatzen ari den fenomenoak litzateke hori, baina zalantzak ditut *artikulazioaren* kontzeptupean jarri beharko genukeen. Rock belaunaldia deitu izan dena (70eko hamarkadan zehar jaiotako bertsolariak 80koaren bukaeran eta 90ekoaren hasieran bertsolari gisa taularatu zirenak) baino lehen ari ziren emakumeak euren tokia bilatzen bertsolaritzan. Rock belaunaldia iritsi zen, eta, artikulazio hori gertatu zen moduan, emakumeena ez zen gauzatu. Urteak pasatuta, emakumeen parte-hartzea nabarmen handitu bada ere, esan dezakegu –Zubiri eta Aierdirekin bat eginez–, artikulazio hori ez dela guztiz gauzatu.

Zergatik?

Agian pentsa dezakegu emakume bertsolarien kasuan *artikulazioaz* baino *des-artikulazioaz* hitz egin behar dugula. Orain arte egindako loturak des-artikulu eta desegin, oinarri berri batekin abiatzeko.

Gizon bertsolari askok aipatu izan duten moduan, euren familietan *benetan* bertsolari gisa aritzen zirenak emakumeak ziren: euren amak, izebak, arrebak eta abar. Testigantza horiei esker dakigu, besteak beste, emakumeen ibilbidea bertsolaritzan oso luzea dela. Hor dugu 1432ko Bizkaiko Forua, emakume profazadoreen jardun publikoa debekatzen zuena. Testuak horrela deskribatzen zituen emakume horiek: «Bazterrak nahasteagatik eta lotsagabe jokatzegatik ezagunak diren emakumeak dira, koplak eta kanta iraingarrien egile» (Larrañaga 1995: 18).

Debeku horren eraginez ala ez, dakiguna da emakume bertsolariak eremu publikotik desagertu zirela XX. mendearen bukaera arte. Tartean erreferentzia gutxi batzuk agertzen zaizkigu, batez ere gizonetako bertsolariekin izandako tratu edo *lehiengatik*. Hau da, gehienetan emakume horiei buruz dakigu gizonetakoekin zuten harreman edo loturarengatik. Edo *norbaitekiko* edo *norbaiten zerbait* dira ala ez dira. Maria Luisa Petriarena Juan Bautista Petriarenaren (*Xenpelar*) arreba zen. Bizenta Mogel Jose Antonio Mogel idazlearen iloba. Mikela

Elizegi, berriz, Pello Errotaren alaba. Baina, zer gertatuko litzateke lotura horiek -(r)ekin-ekin irudikatu izango bagenu?

Azken finean, nola sortu da bertsolaria? Nola agertzen da bertsolariaren figura? Nola egituratzen da bertsolaritza, ez bada praktika kultural hori osatzen duten elementu ezberdinen arteko igurtziekin?

Olatz Gonzalezek eta Carlos García, gorputzaren gainean duten planteamendua azaltzeko, bi pelotarien artean sortzen duen harremana eta elkarreragina nabarmentzen dute. Euren iritziz, jokoan, bi gorputzek elkar eragiten dute, bien artean nolabaiteko elkar elikatzea bultzatuz. Elkar *afektatzen* duten gorputzak dira. Egileek *corporear* kontzeptua erabiltzen dute gorputzen arteko eragina izendatzeko. Horrela azaltzen dute (Gonzalez eta García 2018: 242): «Banako bihurtzeko prozesuetan, gorputzak elkar eragitera bultzatzen duen jardun atzemaile eta erlatiboa». Harremanek pisu izugarria hartzen dute definizio horretan, besteekiko garatzen dugun lotura horretan oinarritzen baita norbanakoaren identitatea.

Egile berek adierazten duten moduan:

Ezin da ukatu bizikidetzaren orok elkarrekin gorputz egitea dakarrela, gure bizitzatik aitzak eta amak, anai-arrebak, bikoteak eta lagunak pasatzen diren heinean eraldatzen gaituena, horietako bakoitzarekiko jarduna ezberdina izanik (*ibid.*: 243-244).

Gogoan izan behar dugu bertsolaritza norberak bere buruarekin eta testuinguruarekin mantentzen dituen harremanak bideratzeko ezarritako marko ludiko gisa izan dela definitua (Garzia, Egaña eta Sarasua 2001: 79-80). Hori horrela bada, pentsa al daiteke bertso bat, ez baldin bada harremanen sare gisa? Alegia, izakiz, materiaz eta abarrez osatutako sare moduan ez bada? Pentsa al daiteke orain dela gutxi arte eredugarria izan den gizonezko bertsolaria, ez bada emakumezkoek 'utzitako' hutsune hori gabe? Hutsune horrek adierazten duen hori guztia gabe?

Ikus dezagun Itxaso Martinek (2015: 7) isiltasunaz esaten diguna:⁶

Esaten ez dena, aipatzen ez dena, eta beraz, hutsune bihurtzen dena, hori esan nahi dut isiltasunei/isiltasunari buruz hitz egi- ten dudanean. Pluralean eta singularrean erabiltzen dut isiltasun asko daudelako, era askotakoak, batzuk hitzik gabekoak,

besteak aukeratuak...

batzuk behartuak

Uste dut bertsoak baduela aztertu gabeko dimentsio bat, zeinetan, sortzailearen jentotasuna ukatu gabe, sormen arike- ta horrek duen izaera kooperatiboa edota kolaboratiboa age- rian utziko lukeen. Dimentsio horrek –aberatsa, askotarikoa eta konplexua– ohiko dikotomiak apurtzen lagunduko luke: gizonetzkoak/emakumezkoak; maskulinoa/femeninoa...; ho-

Emakume profazadoreen debekuak utzitako hutsunea beti egon da hor, eta hutsune horrekin elkarrizketetan eta harremanetan sortu eta garatu da bertsolaritza garaikidea. Hutsune hori bertsolaritzaren parte izan da

rren orde, arreta jarriko luke protagonismo ezberdinak eta lan kolektibo zein soziala jasotzen dituzten une, momen- tu edo agerpenetan (Gonzalez eta García 2018: 247).

Ikuspegi hori aplikatzen ba- dugu, esan dezakegu bertsola- ritza (bere) hutsunearekin ba- tera, (bere) hutsunearekin bat eginik, (bere) hutsunearekin elkarrizketetan... eraiki dela. Sarritan esan dugu emakume bertsolariak 80ko hamarkada- tik aurrera joan direla agertuz,

gaur egun presentzia nabarmena izan arte. Baina agian ho- ri kontakizun okerra da. Beharbada esan beharko genuke emakume profazadoreen debekuak utzitako hutsunea beti egon dela hor, eta hutsune horrekin elkarrizketetan, harre- manetan, elkar eragiten... sortu eta garatu dela bertsolaritza garaikidea. Hutsune hori bertsolaritzaren definizioaren par- te izan da, hutsune, ez egote edota isiltasun gisa bada ere. Baina elkar eragite horretan sinesten badugu, jabetuko gara

hutsune horrek bere bidea egin duela, elkar eragite horrek eragina izan duela, hitza hartuz joan dela.

Gizonezkoen hitza eta emakumezkoen isiltasuna erlazionatuta eta lotuta ikusten baditugu, bertsolaritzaren garapena bi indar horien artean etengabe osatzen, eratzen eta egokitzen ari den gorputz gisa irudika dezakegu. Hitzaren eta isiltasunaren arteko *hori* izan beharko genuke aztergai. Maialen Lujanbiok bertsolaritzaren garapena zuhaitzaren azala zartatzen duen bultzada edo indar gisa irudikatu du (2018). Metafora egokia iruditzen zait, batez ere, bertan zuhaitza (azala) eta indar hori (pitzadura) batera irudika ditzakegulako, bien arteko jarduna agerian geratzen delako; biak zuhaitzaren (bertsolaritza) parte gisa agertzen direlako.

Hutsune horiek emakume bertsolariak ordezkatzeko dituzte, eta, pitzadura irekiarazte horretan, hainbat tentsio jarri dituzte mahai gainean. Tentsio horiek itaun edo zalantza moduan ere irakur daitezke, bertsolaritzaren definizioari egindako itaunak edota planteatutako zalantzak.

Besteak beste: posible da gorputzik gabeko bertsolaritza, bertsolaria? Posible da sexu-generorik gabeko hitza irudikatzea? Guztiz neutroa den hitza? Posible da mihiztadura eta lankidetzarik gabeko bertsolaritza? Artistaren jenioan soilik oinarritutako bertsolaritza?

Nire ustez, horiek dira hutsuneak planteatzen dizkigun zenbait galdera interesgarri; horiek dira ustezko isiltasun horrek gordetzen dituen galdera batzuk, apurka-apurka azaleratuz joan diren galderak.

Kasualitatez-edo, gizon bezala izendatutako bertsolariak izan dira bakarrik bertsolariak. Printzipioz, gorputzez eta hitzez neutroak. Artistak, sortzaileak, (herri) jenioak. Baina, finean, ilargiak erakusten digun aldearekin gertatzen den moduan, argitan dagoenak alde iluna ezkuta dezake, hura ere jada ilargiaren parte dena.

Ala ez? 🌙

Oharrak

1. Ikerketaren egileek zehaztu dutenez, guztira 1.377 inkesta bete ziren, 600 ohiko bertso-saioetan eta 777 2017ko Txapelketa Nagusian zehar.
2. Hori diot, besteak beste, 2018ko udazkenetik Bertsozale Elkarteak etorkizunari begirako gogoeta prozesu bat irekita duelako.
3. Horren berri izan genuen 2019ko urtarrilaren 3an.
4. Azpimarratu nahi dut *agerpen* hori oso modu aktiboan gertatzen ari dela, emakume bertsolariak eta bertsozaleak bultzatzen ari diren foro, eztabaida, topaketa, ikastaro zein hitzaldien bitartez.
5. 2008an abian jartzen da Bertsozale Elkartean *genero taldea* bezala ezagutzen dena. Geroztik, talde horrek –elkartearen babespean–, genero berdintasuna eta feminismoa bultzatzeko asmoz, ekimen asko burutzen ditu, emakumezkoentzat, gizonetzkoentzat eta, oro har, gai hauetan interesa duen ororentzat.
6. Bibliografian ikus daitekeen moduan, bere doktorego tesiaren izenburuan, Itxaso Martinek ere *hutsune* gisa irudikatzen ditu bere ikerlanaren subjektu diren emakumeak.

Bibliografia

- Esteban, Mari Luz (2011): 'Munduan adi egoteko modu bat'. *Euskal Kulturegintzaren Transmisioa/Transmisión de la Cultura Vasca* aditu titulua eskuratzeko ikastaroko amaierako lana. Argitaratu gabe.
- Foley, John Miles (2007): 'Basque Oral Poetry Championship', *Oral Tradition* 22/2, 3-11.
- Garzia, Joxerra; Egaña, Andoni; Sarasua, Jon (2001): *Bat-bateko bertsolaritza*, Donostia, Bertsozale Elkartea.
- Geertz, Clifford (1989): *El antropólogo como autor*, Bartzelona, Paidós.
- Gonzalez, Olatz; García, Carlos (2018): '¿Incorporar, encarnar, incorporar y/o corporear?', in M.L. Esteban, J.M. Hernández (koordk.): *Etnografías feministas. Una mirada al siglo XXI desde la antropología vasca*, Bartzelona, Bellaterra, 231-249.
- Holbraad, Martin (2014): 'Tres provocaciones ontológicas', *Ankulegi* 18, 127-139.
- Larrañaga, Karmen (1994): 'Bertsolarismo: hábitat de la masculinidad', *Bitarte* 4, 29-51.
- (1995): 'Andra bertsolarien historia', *Bertsolari* 17, 17-20.
- (1997): 'Del bertsolarismo silenciado', *Jentilbaratz* 16, 57-73.

- Lekuona, Manuel (1934): 'La poesía popular vasca', in Eusko Ikaskuntza: *Quinto Congreso de Estudios Vascos. Vergara 1930. Arte popular vasco*, Donostia, Eusko Ikaskuntza, 132-174.
- Lujanbio, Maialen (2018): 'Arbola hazten, azala zartatzen. Azken 40 urteak bertsozolaritzan: bertso eskolak eta emakumeen sarrera'. Argitaratu gabe.
- Martin, Itxaso (2017): *Eromena, azpimemoria eta isiltasuna(k)*. Hutsune bihurtutako emakumeak garaiko gizartearen eta moralaren ispilu. Doktorego tesia. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Zubiri, Harkaitz; Aierdi, Xabier (2018): 'Bertsolaritzaren azterketa soziologikoa 2015-2018'. Prentsan.
- Zulaika, Joseba (1986): 'Itziar: biolentzia politikoaren ikuspegi etnografikoa', *RIEV* 31, 555-568.
- (1990): *Violencia vasca. Metáfora y sacramento*, Madril, Nerea.